

३ युगपुरुष लोकमान्य टिळक - पावाडा (१)

श्लोक १

(चंद्रकांत)

शाहिर सांगे रसिक जनांला चला चला जाऊं ।
 लोकमान्य टिळकांच्या चरणीं नतमस्तक होऊं ॥
 गृत्प्राय राष्ट्रदास जयाने संजीवनी दिश्याकी ।
 पदबुनि स्वराज्य-मंत्र जयाने जनता जागविली ॥
 वृहस्पतीहि थकेल करतो गुणवर्णन जस्ये ।
 गुणाब्धिमेंधर्जे सररवतीच्या शाक्ति गुरे वस्ये ॥
 बसा गुणोदाधिमज्जनि माझा लागणार पाड ।
 नाही स्फुटिचा अनुने शेषिल लक्ष्मणही आड ॥
 तथापि लोकान्तर पुरुषांच्या गाडुनियां गाणीं ।
 बोधाभूत मिळुनियां जेतसे पुनोत निज नाणीं ॥
 अफाट गुणसागरी कोराडे कवितेचें तासू ।
 वाटे भय उगमगते जांका इंक कुणा मासू ॥
 सज्जन-तारक विघ्न-निवारक (दुष्टनिवारक) वंदुं गणेशात्रा ।
 विघ्ने हरुनी मंगळमूर्ते दाविल मंगला ॥

(चाळ)

स्वराज्याचा मंत्र ज्यानं दिला । हिंदी लोकांला । अजरामर झाला ।
 टिळक लोकमान्य नांव ज्याला ॥ देशाच्या भाग्यतिळक झाला । मुजरा
 शाहिरान्या पाहिला त्याला ॥

शके १८७८ । दिवस सोमवार । सकाळचा प्रहर । उगवला भास्कर
 गगनांन ॥ अंधकाराचा करुनि अंत । उजळुनी शाफी नभःभोत ॥

(चाळ)

अज्ञा वेळीं पुत्रा खरोरवर । येई इश्वर । वेडाने अवतार । भरतभूवर ॥
 बंध जेसागीळ पळोवला । आषाढ महिन्याला । बाळ जन्मला । टिळक नखीर ॥
 जोडे भरून माता पार्वती । पारी बाळमूर्ति । सुखावली चित्ती । इष आनेवार ॥
 कुळदीपक पाहुन सुता । हरखला चित्ता । गंगाधर पिता । धन्य होणार ॥
 (सोईश)

(गाळ) औंबड धोबड रजागिरीचा प्रदेश खडकाळ।
खडकांनुनि सररल निपजळें अशा टिळक बाळ ॥

(चाळ) वराण्याचें कुलदेवत लक्ष्मीकेशव ॥
मृणुनियो मूलस्यं देवते नांव केशव ॥
मोतनं ममतेनं बाळ देवितं नांव ॥
तेच रूढ जाइलं पुढें वृत्त पुकावं ॥

(चाळ) १८६) साक्षात्ता। विजयादशमीला। मुहूर्त साश्चिळा। बाळ्वन
पाटीपूजन केलें ॥ पदापण शाळमध्यें केलें। विद्येने पाहिते
थडे गिरीविके ॥
दहाव्या वर्षी सरलं बाळ्वण। पुढलं शिक्षण। (इंग्रजी शिक्षणा)
पुण्यामध्ये जाण। प्रवेश केलन शाळेंत सरकारी ॥ लई बुध्दरिची
चमक न्यारी। विद्येमध्ये दंग साकी स्वारी ॥

(चाळ) बाळ्वना पुका पोत्राख। वर्णन वारतो मी चोख ॥
एक लडान (लडानसा) पन्ना नेसण्यास। वारावरी शोधे शरीरास ॥
गोंड्याची टोपी डोईस। जी शोधे बाळभूतीस ॥

(चाळ) शाळेंत राजकारणाच्या चर्चा रंगती ॥
विद्यार्थी अशा विषयांत खूप दंगती ॥
खेडडक असुलो मते टिळक संगती ॥
देशाभा नको साहेब्याची दुष्ट संगती ॥

(चाळ) मॉरिसन्चा होता इतिहास। करण्या अभ्यास। वायुनि ग्रंथास।
कुटिलपणा साहेब्या कळला ॥ इंग्रजांच्या पक्षपात कळो
खोटा इतिहास रंगवीला ॥ पानोपान खोटेपणा संगळा ॥
साहेबाचं मोटेपण खार। कथन करणार। इतिहासकार।

हिंदूंना पूर्ण दोष देणारा। (भराटे पोराना तुन्ध गणणार) साडेबत्त
तकी वरती धरणार। राग टिककस कां न येणार ॥ (22)

हा नव्वे खरा इतिहास। रागातों तुमसस। खोलती मित्रांस। सत्य
गोष्टीचा यांत आपलाप ॥ साडेबत्तों स्तुती फकी वारेमाप।
लोका फसावितो देऊन भुलथाप ॥ (कांगेल ग्रंथकारला पाप ॥)

(चाळ) संस्कृत काव्य करण्याचा अर्थ बाळपणों ॥
निवडक काव्येण गणितं (चि) सोडवाकीं त्यांनीं ॥
सोपे प्रश्न सोडविणें थडा बुद्धीची मानी ॥
डाडाची करारी वृत्ति त्यांची जाम्यानी ॥
ती व्युन अध्यापक वर्ग पास वार्याणी ॥

(चाळ) १८७१ साल। लग्न उरकलं। पदार्पण केळं। संसारी, हुका पुढ्या
वृत्तींत ॥ देवानं (कळानं) पांडला दोट उटपात। हिरावुनि नेळ
पिता स्वगाती ॥

(चाळ) १७ व वर्ष (आगळे)। उत्तीर्ण मॅट्रिक झाले। काळेजांत जाऊं
आगळे। तब्येत सुधारुं आगळे। व्यायाम करुन मजबूत
शरीर बनविले ॥
बी. ए. ची परीक्षा दिली। १८७६ सालीं। त्यांनी पहिली श्रेणी
मिळविली। गणितांत आपल्या बुद्धीची चमक दाखिली ॥

(चाळ) चौफेर केळ व्यासंग। शानत्या संग। चित्त करी देंग। ग्रंथ
अभ्यासीं नित्य रसणार। वान्नी देहभान नुरणार। (सरणार/
नसणार)। पत्रकार श्रेष्ठ कां न ठरणार ॥
रामनिग्रंथ वानुनी सगळे। शान मिळविलें। कायद्याचे आले।
पत्रकारकीचा सुई केळ लूक्ष अभ्यास ॥ १८७९ सालास। झाले
कायद्याची परीक्षा पास ॥

ही एक लाठसा मनीं । तिख निशिदिनी । जगा-अर सानी । खीशो-
धन करुन करुन धाधे ॥ मथन करुन ग्रथ-उदाधि । कावूं सत्कार्ये
अपुजी धाधे ॥

(६३)

चौक २

(याक)

प्रतिकूल परिस्थिति सारी । केही तिच्यावरी । टिक्चरनी
स्वारी । थडाडीने केही तिच्यावर मात ॥ लोक जागृती केही
देशांत । इणुन लोकमान्य शास्त्रे विख्यात ॥
थडाडीने धावी कल्पना । आज या क्षणा । करतो वर्णना ।
विकट परिस्थिती फार देशांत ॥ दादांनो शेका देवुनि मन शांत ।
मुळापासून सांगतो सारा वृत्तंत ॥

(शाक)

राष्ट्राच्या कपाळी बसता शिकू गुळामिनी ॥
बदलता जमाना गुना पेशवाईच्या ॥
शाका मंडे १८५७ च्या कांतनेचा ॥
वासुदेव फडकेचा हुकास डाय उठावचा ॥
दासबू लागला बुरुज धमडाधेचा ॥
वेदवालय जणुं वारतो शब्द साहेबचा ॥

(धाक)

सरदार वगै शाका दीन । अरें नाही वाण । सुकवुनी मान ।
हाजा हाजी करतो साहेबाला ॥ समजोरीचा विस्तर पडला
ल्याला । स्वामिमान पुरा जण शाका ॥
भ्राह्मणांचा सुरता आचार । गेला सुविचार । शास्त्रे ज्ञानचार ।
सदीहित रंग आपल्या स्वाध्यात ॥ ध्यानी मनीं उराज नाही
धरमार्थ । नोकरीत मानती शेक पुरुषार्थ ॥
नजताही दीन बहू शाकी । दिसेना त्या काळी । तिख कुपी
वाली । असजान्या पल्याड येउंती जाणार ॥ उन्नतिच्या मार्गाहे

(चारु) पारोक्षिकी अशी चौफेर । देशस व्याकुली पेर ॥
अज्ञान अंत कोहर । वजराट मानला अंधेर ॥
स्वार्थाने चाकती शेर । अधिकारी वाजती खेर ॥

(चारु) अज्ञानपंथी कलकेला । समाज हा सगळ (आपण) ॥ सुखाख्या
त्याला । शान्ताचा दिवा नवा डोळा ॥ स्यापुनी 'सू' शंकेडा
शाळा' । राष्ट्रभक्तिचा धडा दिधला ॥

(चारु) विष्णुशास्त्री चिपळूणकर । गोपाळराव आगरकर ।
टिळक वाक गंगान्धर । व्यासमूर्ती ।
कष्ट करती अपरंपार । मारुज काथ स्वाधिनर ।
शाळेची चौमुखवार । गेली वहीती ॥
विचार करती राजदिनी । विद्या लंबू सटभारणे ।
ध्याननिं मनीं सपनीं (स्वप्नीं) । ध्यास धरिला ।
मुहूर्त केला काळेजाळा । फर्गुसग नांव ज्याला ।
चुंकडे वोलवाला । होडें कागाळा ॥
जनतेला देण्या ध्याना । भगोरथ प्रयागानं ।
अर्जुनियां तनामना । काम करती ।
उद्याडेलं सानसत्र । काठनियां वृत्तपत्रं ।
प्रचार । नं मोडें तंत्र । हातीं धरती ॥

(चारु) केसरी करीत गर्जना । खडबडुनी जागवी जनसं ॥
झपझपोत धात्री अंजना । श्रेयांच्या धुंद नमनाना ॥
मराठ्यांच्या करारी वाणा । जागवी शोक आभेमाना ॥

(चारु) कोल्हापूरचा कारभार । अनिर्बंध शाळा फार ।

टिकाकेली - जोरदार लेख लिहूंग। (१७)
 केसरीचा सिंहाद। मराठी ही वाली साद।
 उठला त्याचा पडसाद। प्रान भरून ॥

(च्यार) हरवावे वेडा कोल्हापूरचा दत्तक (शंभूजी) राजाळा।
 राज्याच्या सूर्ये सार्ये व्यावर्णे उपायाचा कळजाळा।
 असा विचार राज्यातेने कोला चिन्ताळा।
 नारभारी वर्णे साशय्याळा। सहजा देती तिका। गव्या हो
 देनाकाळा। व्यावे सग्याळा ॥

(च्यार) टिकाकेल्या लेखांजि रूप उडाळी खळखळ ॥
 वयविर टीकेची (बवर्थाच्या गिदेची) रूप उडाळी वदळ ॥

(च्यार) बवर्थाच्या अन्नूठा सुध। गागण्या दाद। केळी फियदि। को रमिधें
 उभा राहिका रहरता ॥ देवाच फासा उठरा पडता। नुरेगावास
 होता नाडीवी लिहिका ॥
 डोंगरीठा पहिला कारावास। आता चार मारा (नुरेगामध्ये
 गास। अन्नपाण्याचे हाक साके ॥ शरीराचे वजन कमी भराके।
 समाजात वजन रूप टाळे ॥ (समाजात वजन वाढकेके ॥)

चौक ३

(च्यार) समाजाच्या पाहणी अकनती। ओतडी नुयती। वारे मुनी खंती।
 दुःखाने वृत्ती होई बेभान ॥ चिन्ती विचारांचे च्याके थैमान।
 सुनेना भूक आगखी तहान ॥ (हरपळी शोप, भूक, तहान ॥)
 समाजाच्या (देशाच्या) प्रातिगी गाडीन मागुती आ हो।
 खेतीची वेडी। वेसाची पायी विलखा घालून ॥ अगतेलिक
 वाकते गोळी लोपून। देना ही च्याके शेतकांपासून ॥
 खेतीचा बांध तो फोडा। बंधने तोडा प्रगतीचा बोडा ॥

देशामध्ये उच्चरुं दे चोखुर ॥ स्वैरणे विरुं दे भरपूर । समाज
सुधारणेला येऊ दे पूर ॥ (येऊ दे महामूर सुधारणापूर ॥) (२६)

(चाळ) पुरे करा (करा बंद) आतां पुरावणे सुढोचे लाड ॥
समानरूपी झडाळा (समाजान्यावृक्षाळा) को सुढोची कोडा ॥
खिळाखिळ करुन राकते पोखरुन झाडा ॥
लोपारी मुळांचो शक्ति, खुंठनी वाट ॥
नका झोपू आतां डोळ्यांवरी ओढुन कातडं ॥
सुढोचीं वडोळूंक व्हाटाड विचारांची वळुन कुहाड ॥

(चाळ) व्हाटावट वृक्षाची करा । करानिगा त्वरा उपाय हा खरा ।
टवटवी पुन्हा येईत वृक्षास ॥ जवी पाकवी फुटेळ समयास ।
वडर येईत फळपुलांचा खास ॥
आगरकर संगती दिव्कास । सुढोचा दास । समाज हा खास
अंधावेधास हृदयी भरला ॥ सुढो रोगान झाळा दुक्का । समाज-
सुधारणा पथ त्याला ॥

(चाळ) आग्रहाने मते मांडती आगरकर ॥
सुढोच्या घाणीने भरते अपुळे पर ॥
कल्पना अडाणी खुळ्या भाजल्या फार ॥
अपशुक्रुन आणि शुक्रुनींचा भाजला बाजार ॥
सोवळे ओंक्ळे, शिवाशिव यांचा जाच आनेवार ॥

(चाळ) विचारांची झाडणी वेळुन । राकं झटकुन । सुढोची
घाण । भरशावाणी करुन समाजघर ॥ उच्चरुं प्राणिची
खिळपुया वारं । शिरोळ (येईत) मग सुधारणेचं वारं ॥
(सुधारणेचा उजेड पंजारा ॥)

(चाल) गनामधो आणा जरा देहाची शिमेति किती शाही अकनते
सांगुं तुम्हांका किती। शाही गुंग ही मती जाळते म्येता चिन्तार
॥ हो ॥ टिकक बोळती आगरकरीला ॥

परक्यांच्या हाती वर पडले गहाण। नेहं हिरानुन धने।
आम्ही भाकक असून। आज शाही परी दीन। पूर्वोपदी
अपमान। खान्या लागती लाथा आहांका ॥ हो ॥ चारा हाती
कारभार गेला ॥

वरावर चाके वधा सता हिपुनी। अरेरावी ही त्याची।
करुं शर्धे यलाची। खोड मोडूं या त्यांची। गुढी राजनीतीची।
हातामधो वेडूं समयाका ॥ हो ॥ चका उडी वेडूं समयाका ॥

गुलामगेन जखडला देव हिंदुरथान। समदें उठवून राज।
देश करुं या स्वाश्रमेन। वेडूं सतीचें हें वाण। तळहाती वेडूं प्राण।
विसरुनी जाडुं देहमान ॥ हो ॥ चामा करुं राजकारण ॥

(स्वाक) प्रथम करुं राजकारण। साधुं या लोकजागरणा।
गाडुं राष्ट्रभाकिचें गान। भावनेस करुं आवान।
जागवुं लोक अभिमान। करुं स्वातंत्र हिंदुरथान ॥

(चाल) होडुं दे मुक्त पहिल्यानं देश आपला।
नोंडुं दे स्वराज्य पूर्ण भरतभूमोळा ॥
मग समाज सुधारणा पाठ पढवूं (शिक्षण) या त्याळा ॥

(चाल) सूचना फेळी टिककोनीं। येई ना ध्वजनीं। आगरकरींती।
स्वतःच स्वता सुमा केला ॥ गेला मतभेद विकोपाळा। शूकांचा
मार्ग भिन्न शाळा ॥

चालीक. ४

(चाल) कायद्यान्हा कोरडा वेडुन। फटके मारून। ध्याकदावून।

करावे समाजसुधारणेला ॥ असा विचार सुधारकांनी केला ॥
नाही टिक्कांस मुळां रुचला ॥

संमतीवचानें खिल ॥ उठवी वादळ ॥ सुधारक रक्त ॥ शत्रूंचे
उभे ठाण मांडून ॥ 'जय सुधारणा' म्हणती गर्जना ॥ गजना
गेळी गगन भेडून ॥

संस्कृत विद्या भंडार ॥ भंडारकर ॥ धोती जुडाकार ॥
रानडेहि दौन हात करती ॥ भोष्ण-श्रेणांची युती जणुं ती ॥
सोडती टोकासजें टिक्कांकराती ॥

इगदगला नाही परी वीर ॥ यंदा लढणारा ॥ वृत्ति सुंजार ॥
दावितो उक्कलुन शास्त्रार्थ ॥ प्रगट करी अपुळा पुरुषार्थ ॥
शोभे संगरीं जणुं पार्थ ॥

(प्याळ) सरकार परी आडमुठें ॥ पुरावितें सुधाळ्को इड्ड ॥
सुधारक मनीं संतुष्ट ॥ जाहले लोकमत रुष्ट ॥

(प्याळ-कडका) प्रखर विरोधी लोकमतान्चा नाह सुमावेला टिक्कांनी
परेंतु व्हाइया सरकारच्या कानों न पडली ती वाणी ॥
पास केला संमती वयाचा कायदा ॥ शुगारुन लोकमत ॥
अपयश उगाठं जरी टिक्कांना; ररले मान्य विद्वानांता ॥

(प्याळ) पंचशौद ख्रिस्ती मिशनांत ॥ पुढारी नामवंत ॥ व्याख्यानं र्हा
समारंभासी टिक्कां गेले ॥ सर्वासह चहापान केले ॥ चहामुळे
नुकान मोठें उठले (शाके) ॥

ख्रिस्तवाहाती चहा प्याह्यामुळे ॥ उठलं वादळ ॥ उठली लवळवळ ॥
वादणका खूप रोंभराडा ॥ सनातनी पक्ष ट्युन वसाडा ॥ व्हाइकून
करण्य टिक्कांला ॥

टिक्काही दंड शोपटनी ॥ उभे प्याह शापीं ॥ वादाच्या रणीं ॥
क्याय धैर्यनि केला अपुळा ॥ शास्त्रांचा वाद खूप केला ॥

सनातनी पक्ष चीत आळा॥

(१९)

(-चाळ) दुसरेडि खूप राजते लेवी प्रकरणा॥
पंडिता रभाबाई काळ्या शारदासदन॥
संस्थेच उदान श्येय स्त्रीशिक्षण॥
अतरां चाले परो कपटी कारस्थान॥

(-चाळ) शिंदेपत्त्या बुरखा वेडनी। मुळीना भुलबुनी। गोडी लखुनी।
ओढावें। खिस्ती कळपापोटी॥ शारदा लदनाची नोती कपटी।
गोगागोईचे पाय पोटी॥
कससिनं गर्जना केळी। अरोळी दिती। अस्माना भिडली।
वाडिचें फुटकें बाहेर विंग॥ चव्हाट्यावर आतें सारें डोंग। फुटकट
गेलें शिक्षणाचें सोंग॥
असे माजले वध गंधीरी वृत्ति खेरीर। श्येय लुश्वीर।
श्वीर लोकांस आमित दिशला॥ खडबुडनि देवर जागळेला
दिंडुधमन्या वाळी हरला॥

चाळ ५

(-चाळ) पडेगाचा कडर माजला पुणें शहराळा॥
बोळ बोक म्हणतां संपाथ्यार्न रोग पसरला॥
सरकारनं रोगाकर पोशवी उपाय योजला॥
रंडशाईति अत्याचाराच्या कळस जाहेला॥
धुमाकूळ गोथा सोजिरांनी अतोनात केला॥
पेकाव्या पडूंच्या घोर अनान्यित कीला॥
घराघरांत शिरती घालून बूट पायां ला॥
बुटाखाळीं देवमूर्तीच्या चुराडा आळा॥
बहुमानपणें स्त्रियांकरी हात शकला॥

निर्निज्जपणे वायकांच्या शोबती अंगाला ॥ (20)

फरांफरा बाहेर काढती थरून शिताला ॥

निष्पाप मुलींच्या आला अन्नवर व्याला ॥

सारा पैका आडफा सोजिरोनीं धुवुनियां नेला ॥

किती पसं आग लावती गणती नाहीं त्याला ॥

किती वृद्ध कांपती चकचकां ।

वायकांही रडती छळछळां ।

डोळ्यांतून पाणी पकथळां ।

पाहूनी शोक पाझर फुटला (फुटाचा) दगडाला ॥

(चाव) सारा समाज हवाक दीला आला । करफरां चावी ओढाला ॥

मनीं देती शिब्या सोजिरोला । पण शैथिल्य नेव्हतं पित्ताला ।

एकांनंही नाहीं दाविला इंगी सोडोवला ॥

दातोदरपंत खबळला । रागानं जाणेलास आला ।

बाळकृष्ण त्याच्या मदतीला । सौमंन्य बेफाम आला ।

सुडाची भावना सदा जाळी हृदयाला ॥

अन्याय सडून होईना खऱ्या वारांला ॥

अनायास मिळाला भोका सुड घेण्याला ॥

(चाक-फटका) आला विक्थोरिया । महाराणीच्या साठ वर्षांचा फारभार ।

उद्याण आले राजभानुला । उरला नाहीं पारावार ॥

रोषणाईच्या धाट । झोडती पक्वान्तांचे भोजन ।

देवगती पार विचित्र । पडले आनंदावर विरजण ॥

(चाक) समारंभ संपल्यावरी । रडूनी स्वारी । आयस्टे बरोबरी । निधाळे दोघे

गोरे सारदार ॥ न्यायेकर वंधू वारती गेलेलेवर । दोघेही साहेब आले

शंज्जार ॥

जसा सिंह झुड्डी इतीला । गरुड (मुंरुस) सांपाला । धार स्वसाण्याला ।

न्यायेकर तसा तुडून पडला ॥ बळी दिला आंतेदेवनेला । म्हणुनियां

बंध जगौं ठरला ॥ (अर्जुनानं फांसावरती गेला ॥) (२६)

(चाळ) सरकारने कुनचा शोध जारीने केला ॥
दिती दिता तारु निरपराध (इकनाक) नागरिकांला ॥
पुण्यावरती जदि पोलीसांच्या पुरा वसवोला ॥
पाहुनी दानवी लोला ॥

टिक्कांचा कोश भडकला ॥

त्वेषानं लिहिती लेखला (त्वेषानं लेख लिहिता)

(त्वेषानं करती प्रभाता)

"सरकारचं डोकं ठिकाणावर आहे काय?" बोला ॥

(चाळ) सरकारला संपि गवसली ॥ झडपं द्याताओ ॥ वेडी चढविळी ॥
राजद्रोहाचा खयता भरला ॥ सनकमुजुरीचा दंड साभा ॥ नीर परी
उरला नाही त्याला ॥

कृषेव वाचुनी तुळंगांत ॥ नवा सिध्दांत ॥ मांडला प्रथ्यांत ॥
आर्यांची मूळ वसाहत ॥ उत्तर श्रुव प्रदेशांत ॥ विश्व पंडित
थकू शेत ॥

चौक ६

(चाळ) ब्रिटिशांचा दमनचक्राळा ॥ कपटनीतीळा ॥ कुत फार आळा ॥
फाळणी वंगालची जाहीर केळी ॥ जनता वंगाली रुध्द साळी ॥
असंतोषाची लाट उठली ॥

लॉर्ड क्लेव्हरे देई दगा ॥ रानदांडगा ॥ क्रूर लांडगा ॥ वंगभूमीचा
तोडी कवका ॥ देश-प्रेमयास साभा थोका ॥ पेटली विगाती (जनता
खंबळली) उजला शटका ॥

भोतीच्या सुटला इंजावात ॥ तुफान जोरांत ॥ वंगाल प्रांतगत ॥
जननेन एकजूट केळी ॥ प्रातिकाराची कास धरली ॥ साहेबांच्या
धडकी उरी भरली ॥

(-चार)

टिक्कांनी घेतला पुढाकार । खास-चा वेतान केवळ ॥
अन्याय जिथे होणार । तिथे टिक्का होणुन जाणार ॥
प्राणपणे करुन निधीर । अन्यायान्चा करा प्रतिकार ॥

(-चार)

खिळखिळे करुन शाकण्या सरकारी यंत्र ॥
टिक्कांनी दिवा दिवा जगतेला लढ्याचा मंत्र ॥
साहेबाशी युद्ध करण्याची शिकविली तंत्र ॥
विरथात राजकारणी चार तरे सूत्र ॥

(-चार)

चतुः सूत्री टिक्कांनी सांगतां ऐका देऊन ध्यान ।
विनयितो कर जोडून दोन ॥
प्रथम सूत्र देशास्तव मिळवुं स्वराज्य संपूर्ण ।
परकी सत्तेशी झगडून ॥
एका दुसरे सूत्र प्रतिष्ठा करुं मनोमन ।
घेऊया स्वदेशीचे वण ॥
तृतीय सूत्र (मिसरे सूत्र), परदेशी माळावर बहिष्कार पूर्ण ।
देशाच्या नागवुं अभिमान ॥
देशभक्ति निर्माण कराया चौथें सूत्र महान ।
दिशेले राष्ट्रीय शिक्षण ॥

(-चार)

टिक्कांनी चतुःसूत्रीचा नाद घुमविला ॥
देशभर ओक कातीचा वणवा पेरला ॥
फाळणी रद्द करण्याचा विडा उचलिला ॥
गाऊनी 'वन्दे मातरम्' राष्ट्रगीताला ॥
क्रांतिकारी वरिंनी उठाव जोराचा केला ॥
गव्हारिच्या गाडोवर बँबू मिदनापुराळा ॥
शाळा कळस नळेकन्ता आणि डाकू शहराळा ॥
अंजन साहेबाला गोव्या घालून होकळा ॥

(-११४) खुदिराम बोस आतिथारी (मुझफरपुरी) गोर वह करी ।
रुफुड (वंद्र) चाकी करी मरत ॥ राफती बांध जोर्यो (केनेडी)
बाईवरन । बाईन धरका मृत्युपंथ ॥

खुदिराम बोस प्रकरण । हाति लेखणी । व्येताली टिक्काणी ।
केसरान अग्रलेख लिडिला ॥ देशानें दुर्दैव !' नाव त्याका ।
राकारान्ची ज्येष्ठता आका ॥

राजद्रोह्या रवरा लढविला । त्या समयाका । सजा
टिक्काळा । 'सहा वर्षांचे काळे जाणी' । डरका लोको वोर स्वभिमान
सदा संकटे पुच्छ मानी ॥

शारदेचे पुण्यपीठ आले । कारागार आले । मंडाके मथले ।
"शिवदगीता-रश्मि" लिहिले ॥ अर्पण शारदेसी केले । टिक्का
आचार्य वंद्य आले ॥ (श्रेष्ठ ठरले ॥)

जरी ब्रह्मज्ञान जाहले । पाहिजे केले । कर्म चंगाले । लोक
संभेद करायाका ॥ राष्ट्र उबती साधण्याका । बोध हा टिक्कांनी
दिशला ॥

चाक ७

(-११५) नरसिंह मुक्त जाहला । धांवुनी आला । मायदेशाका ।
लोकांना आका रूप संतोष ॥ आनंदानें आते सारे बंध । मुक्त-
कडानें करती जयघोष ॥

लोकमत रौद्र पाहून । मनीं चाबरून । गेया साहेबानें ।
बंगालची फाळणी रह केली ॥ साहेबान्ची कपट नीति फंसली ।
रिगतीं टिक्का-कोर्त पुमली ॥

पारिस्थितीत आका पाकट । पाहूनी नीट । हरवावी
वाट । नवें रूप दातें चळवळीका ॥ केतें टिक्कांनीं मनीं
कोला । (असा विचार टिक्कांनी केला ।) तांचे महायुद्ध
पेटलें युरोपाका ॥

(चाल) युद्धाचो खार पेशजे । बॉम्ब व्हाटे सुरग जाहली ॥
साहेबाची त्रेधा उडाली । धारण पांचावर वसली ॥
सरकारचो नुति तरमळी । टिक्कांविण दिसेनावाळी ॥
करा सैन्यभरती यावेळीं । टिक्कांरा भिक मागितली ॥

(चाल) टिक्कांनीं विचार असा केला । सांपडला इंजिन फचारायला
पांच वेळीं शरण उराणूं त्याला । स्वातंत्र्य श्रेय गांठण्याला ।
ईश भोका उभाऊ पांगला । सैन्यांत भरती होण्याला ।
करुं आवाहन लोकांला ।

मोवदला म्हणून होमरूक मागूं देशाला ॥
होमरूकचा भचार करण्याला । ब्रेकगांव आणि नगराला ।
टिक्कांनीं फड मांडेला । इंजिन चवलीकुन गेला ।
सैन्य भरती (फक्त) हवी (होती) त्याला । (पण) राणी नव्हा इकू देण्याला ।
होमरूकच्या वधुन प्रचाराला । आठो चडकी त्याच्या कपाळाला ।
रागांनं होका लाक शाला ।

टिक्कांवर राजद्रोहाचा खरका लढावेला ॥

(चाल) परी टिक्का खरा शैथ्याचा मेरू पवती ॥
दिला त्यांनीं वॉरिसर जिना वकीठ निष्पात ॥
नेटानं लढावित्ती जिना खरका कोर्योत ॥
निर्दोष डराळे लोकमान्य ऐकावी मात ॥
गोप्याच्या हुकला डाल वसला हात चोळीत ॥
होमरूकच्या मागणीला बडर उभाऊ देशांत ॥

(चाल) १६ साती (१९१६) काँग्रेस भरली लखनौ नगराला ।
गान्धिजिथा आश्विवेशन तिथे बिजयी वीर गेला ॥
लखनौ शहरी तिथे जन्मली चरकदार कोरी ।
'लकनानाऊ' 'धरका भाग्याची' धन्य व्हादि मोठी ॥

मुस्लीम राष्ट्रे वाशरी । प्रेम त्यां जवरी । अतोनात करी । २०

मुस्लीम भारतांतोळ ।

हिंदूंची नाही एकदील ।

डा शीक्यांच्या कशील ।

हिंदू-मुस्लीम एका व्हावी व्हावे भेद दूर ।

म्हणुनो केला मजूर "कर्मना-बराब" महार ॥

इंग्लंडांतोळ मजूर पक्षा करुनी अनुकूल ।

त्या आशारे सटुनी भारता आणू शोमेस्त ॥

शिष्टमंडळसहित नियाळे रिक्त विभायतेल ।

जनतेच्या उसाइ विकक्षण ह्दयौ संचरला ॥

(चाळ) सरकारन उगयत्या वेळीं । कळ फिरविली । तार धाडली ।

इंग्लंडांत धाडूं नका रिक्तकांस ॥ काळ प्रतिकूल आज आम्हांस ।

युद्धाचा मानेभंवतो फांस ॥

(चाळ) नाहीं झाले भग्न मनोरथा विलायतेचा । हुकूम जरी वेत ॥

धुवापरी ध्येय निश्चित । पुन्हा नवी साधे शोधित ॥

चिरोळ केसच्ये करुन निमित्त । विलायती प्रस्थान करीत ॥

(चाळ) भारतीय असंतोषाचा । जनक हा साचा । रिक्त पुण्याचा ।

काँब प्रकरणीं जबाबदार ॥ जाहीर आरोप रिक्तकांवर । चिरोळ

साहस करणार ॥

युरीन न्यायदानांत । केला पक्षपात । चिरोळ दोषमुक्त ।

रत्नाकडे ओढ घेई रक्त ॥ उलटली बाजू रिक्तकांवरानें । तीन लाख

रुपये साळे फस्त ॥

जनतेची रिक्तकांवर भाक्ते । पाहुनी आपत्ती । लेव पुढें येती । तीन लाख

रुपये करुन गोळा ॥ अपितो पुण्यांत रिक्तकांला । धन्य ती जनता धन्य

सोहाळा ॥ (धन्य तो नेता, जनता, सोहाळा ॥)

(चाल) चळवळीचा धुनी जोरा धूर्त सरकार करी - होरा
राजकीय सुधारणांचा प्रसूदा ॥ दुसरीकडे स्वरुपाई जादा।
पारा केला रौलट कायदा ॥

सरकारच्या निषेध करण्याला (अमृतसरला) हजनां लोक
जमला जातियनवाला बागला। रायरन गोळीबार केला। निरपराधा
लोक जिवारत मुकला ॥

(चाल) विनायतेच्या बादशाहन काढले नवीन फरमाने ॥
भारतांतले राजकीय केशी दिले सोडन ॥
सरकारशी करावे सहकार्य हिंसा रयतेन ॥
मागिलकं मागणं रयतेस हात पसदन ॥

(चाल) सहकार्याचा कराल जितुका हात पुढं तुम्ही।
सहकार्याचा तितुका पुढांते हात करुं आम्ही ॥
प्रतियोगी सहकार्य करोनी मिळेक तें वेडं।
बाकी उरोते ह्यु मिळायत लडा सुख देवू ॥
ध्येवावरती दृष्टी असानी कधी न दळजारी ॥
राजकारणी परी असानी दृष्टी अवशारी ॥
सफर सागरी करी हुनी धुवाकडे लक्ष।
धुवता आवर कधी न जाई जहाज प्रत्यक्ष ॥

उपदेहा अवशराचा।

दिवकांजी दिशला सामचा।

खस पुढारी तो जनतेचा।

अधिक काळ काशाना जरी तो भारत देशास।

दंगला असता धडला व्याहून उज्वळ शतेशस ॥

रत्नांच्या संग्रह करण्याची होस ईश्वरास।

महान दाकास दिवकांवरती काळाचा पांस ॥

(चार-चिह्नवर्णी) व्यवहारी नम्रगोष्ठान्वा । त्रिचक्र-चारित्र्यात्वा । बोध्यं
इति साच्या । वसेक अंतरो इत्य विश्वास । अंतरीं शाहिरास
इति आसि । पुष्पिन लणुं देशक्रयसि ॥

स्वरा-याच्या मंत्र-यानं दिला । हिंदी लोकाला ।
अजराभर साक्षा त्रिचक्र लोकमान्य जन्म-यात्रा ॥ देशान्वा
भाग्यतिष्क साक्षा । मुजरा शाहिराच्या प्रहिला त्याला वसन्तरथ
गातो पोवाडयाला ॥

मुम्बई .

स्वनाकाळ - ज्ञानेश्वर जून १९५६
समाप्ति १९६२-१ जुलै १९६२

(वरील पोवाडा पुणे येथील पोवाडा होता .
त्याची १००० प्रतींची एक आवृत्ति संपादी . ह्या पोवाडयांचे वृत्त 'कोडी'
भाग राष्ट्रशाहिर कै. म. ना. नानिवडेकर ह्यांनीही प्रकाश होत .
गुरुवर्य राष्ट्रशाहिर नानिवडेकर ह्यांनीही प्रस्तुत वृत्तीच्या किंतीवरून
त्रिचक्र-जन्मदातळीनिमित्त १९५६ सालीच 'को-त्रिचक्रांच्या पोवाडा' उत्तम
भिहित होता . पण तो प्राख्येचे होण्याचा योग आता नाही . त्या
पोवाडयांत त्रिचक्रांच्या जीवनाचे सूत्र 'कायद्यानें इंग्रजांशी लढावा'
हे राष्ट्रशाहिर नानिवडेकरांनी अत्यंत समर्पकपणे फुलविले आहे .)
(उदा. वरील पोवाडयांची प्रत शिंदेकर नाहीं-कै. म. ना. ना.
यांनी लिहिलेला पोवाडा उच्चून पोवाडा गेलेला नाही .)